

ÜÇ ÇAĞDAŞ ŞAİR: HAŞMET, KOCA RÂĞİB PAŞA VE FITNAT HANIM DİVANLARINDA DEĞERLİ TAŞLAR

THREE CONTEMPORARY POETS: PRECIOUS STONES IN THE DIVANS OF HAŞMET, KOCA RÂĞİB PAŞA AND FITNAT HANIM

Gülşah Gaye FİDAN*-Ceren GÖNÖNÜ**

ÖZ: Değerli taşlar, ihtişamın, gösterişin, süsün yansıması olmasının yanı sıra şifâî etkileri olması yönüyle de yüzyıllardır insan hayatında önemli bir yer edinmiştir. Sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta sıkça kullanılan bu taşlar özellikle sevgilinin güzelliğini tasvir aracı olmaları yönüyle edebî eserlerde sıkça zikredilmiştir. Klasik Türk edebiyatında da çeşitli benzetmelerle, mecazlarla veya doğrudan dile getirilerek kullanılmışlardır. Bu çalışmanın konusu 18. yüzyılın temsilcilerinden olan ve aralarında sıkı bir dostluk bulunan Haşmet, Koca Râğib Paşa ve Fitnat Hanım'ın divanlarında geçen değerli taşlardır. Adı geçen edebî şahsiyetlerin divanlarında billûr, cevher, dür, elmas firûze, la'l, mînâ, yakut ve zümrüt taşları tespit edilmiştir. Bu taşlar hakkında bilgi verilerek klasik Türk şiirinde kullanım şekilleri üzerinde durulmuştur. Şairler, bu taşları gerçek anlamlarında mühür, kadeh gibi eşyalar veya küpe, gerdanlık, yüzük gibi takılar olarak anmışlardır. Ancak özellikle mecazi anlamlı kullanımlarda, sevgilinin güzelliğini tasvir ederken ve âşığın duygularını anlatırken bu taşları mecazi anlamlarıyla kullanmışlar ve böylelikle etkili bir dil oluşturmuşlardır. Çalışmada bu üç çağdaş şairin divanlarından seçilen beyitler örneklendirilerek açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Değerli Taşlar, Haşmet, Koca Râğib Paşa, Fitnat Hanım

ABSTRACT: Precious stones have occupied a significant place in human life for centuries, not only as a reflection of magnificence, ostentation, and ornamentation but also for their healing effects. These stones, frequently used in social, cultural, and economic life, have been particularly mentioned in literary works as a means of depicting the beauty of the beloved. They were also used in classical Turkish literature with various similes, metaphors or directly expressed. The subject of this study is the precious stones mentioned in the divans of Haşmet, Koca Râğib Pasha, and Fitnat Hanım, representatives of the 18th century who shared a close friendship. In the literary works of the aforementioned personalities, crystal, gem, amber, diamond, turquoise, ruby, enamel, sapphire, and emerald stones have been identified. Information about these stones has been provided, focusing on their usage in classical Turkish poetry. Poets have referred to these stones as seals, cups, and objects of adornment like earrings, necklaces, and rings in their literal sense. However, especially in metaphorical usage, they have employed these stones with their figurative meanings, depicting the beauty of the beloved and expressing the emotions of

* Doç. Dr.-Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Gaziantep- gozturk@gantep.edu.tr (Orcid: 0000-0001-5437-7565)

** Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi/Gaziantep-crngnn91@gmail.com (Orcid: 0009-0001-5961-5064)

the lover, thus creating an effective language. Selected verses from the divans of these three contemporary poets have been exemplified and explained in the study.

Keywords: Classical Turkish Literature, Precious stones, Haşmet, Koca Râgıb Pasha, Fitnat Hanım

Giriş

18. yüzyıl, genel olarak Osmanlı Devleti coğrafyasında çeşitli karışıklıkların yaşandığı bir dönemdir. Pasarofça Anlaşması'nın imzalanmasıyla başlayan zevk ü sefa dönemi olarak bilinen Lale Devri, Patrona Halil İsyanı ile yerini siyasi kargaşalara bırakmıştır (Mengi, 2005: 204-205). Bu yüzyılda, toplumsal, sosyal ve ekonomik alanda ortaya çıkan karışıklıklara rağmen edebî alanda gelişim devam etmiş hatta bu dönemde şair kadrosu zirveye çıkmıştır. 18. yüzyılın devlet adamlarından biri olan Koca Râgıb Paşa; yüzyılın büyük şairleri Şeyh Galip ve Nedim'den sonra dönemin en önemli şairlerinin başında gelmiştir (Mermer vd., 2018: 547). Dönemin en meşhur kadın şairi olarak bilinen Fitnat Hanım ve yine bu dönemin önemli isimleri arasında anılan, hicivleriyle tanınan Haşmet, 18. yüzyılın öne çıkan şairleri arasında yer almıştır.

Nâbi üslûbunun en büyük temsilcisi olarak kabul gören Koca Râgıb Paşa, şiirlerine hikmet gözüyle bakan, aşırı hayalden kaçan, sade ve pürüzsüz bir üslûba sahiptir. Şiirlerinde devlet adamlığının verdiği ağırbaşlılık, bilge kişilik görülür. Atasözleri ve deyimlere sıkça yer vermesi onun kalemini daha da güçlendirmiştir (Mermer vd., 2018: 547). Koca Râgıb Paşa devlet adamı kimliğinin yanı sıra konağında edebî bir muhit oluşturması yönüyle de şöhret kazanmış bir isimdir. Bu konak, dönemin şairlerinin uğrak noktası hâline gelmiş, Râgıb Paşa, burada Haşmet ve Fitnat Hanım'la kurduğu dostlukları da ilerletmiştir (Mermer vd., 2018:548). Şairin bir divanı ve *Münşeât-ı Râgıb*, *Fethiyye-i Belgrad*, *Huneyniyye ve Tâ'ifiyye*, *Tahkik ve Tevfik*, *Mecmûa-i Râgıb Paşa*, *Sefînetü'r-Râgıb ve Defînetü'l-Metâlib*, *Aruz Risâlesi*, *Terceme'-i Matla'u's-Sa'deyn*, *Terceme'-i Ravzâtu's-Safâ* isimli toplam on eseri vardır.

Koca Râgıb Paşa'nın muhitinde en yakın dostu olan Haşmet, müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuş âlim bir şairdir. Râgıb Paşa ile nerede ve ne zaman tanıştığı bilinmeyen şair, *Senedü's-Şuara* adlı mensur eserini Paşa'ya sunmuştur. Aralarında geçen fıkralardan yola çıkarak Haşmet'in dokuz yaşındayken Râgıb Paşa'yı tanıdığı ve nüktedan kişiliği ile onu etkilediği anlaşılmaktadır. Bu sayede dostluğunu kazandığı, Paşa'nın konağına misafir olarak girip çıktığı bilinmektedir. Paşa'ya sunduğu kasidesinde de bu yakınlığını belirtmektedir (Arslan ve Aksoyak, 2018: 3). 1754-1755 tarihlerinde Râgıb Paşa'nın, Halep'te vali iken Haşmet'i de yanına almış olabileceği düşünülmektedir (Kılıç, 2016: 152). Şairin bir divanı ve *İntisâbü'l-Mülûk*, *Senedü's-Şuarâ*, *Vilâdetnâme-i Hümâyun* isimli toplam dört eseri mevcuttur.

Babası kütüphane sahibi olan beş şeyhülislam soyundan gelen Fitnat Hanım ise yaşadığı kültür çevresi sebebiyle oldukça bilgili, nüktedan ve yetenekli bir kadın şairdir. Yetiştığı ailenin bulunduğu görevler nedeniyle Koca Râgıb Paşa ile yolları kesişmiştir. Fitnat Hanım sadrazamlık görevine yükselen Râgıb Paşa'ya bir tarih manzumesi sunarak kendisini tebrik etmiştir. Bu dostluk giderek artmış Paşa sadrazamlık görevindeyken de Fitnat Hanım'ın şöhreti parlamıştır (Akün, 1996: 40). Râgıb Paşa'nın Fitnat üzerinde tesiri büyük olmuştur. Hikemî tarzda şiirler yazarak o çizgide ilerlemiştir. Bu durum Paşa'ya yazdığı nazirelerle ortaya çıkar. Aralarındaki şakalaşmalarla, fıkralarla dostlukları sıklıkla dile getirilir. Fitnat Hanım, Râgıb Paşa'nın şair ve âlimlerden oluşan sohbet meclislerine, edebiyat çevrelerine örtülü bir kıyafetle sık sık giderek kültüre ve bilgiye değer veren insanlarla görüşmüştür (Akün, 1996: 40). Şairin bir divanı bulunmaktadır.

Haşmet, Koca Râgıb Paşa ve Fitnat Hanım'ın kaynaklarda ortak gazelleri olduğu söylenmektedir ancak bu şiirler tespit edilememiştir (Kılıç, 2016: 155). Koca Râgıb Paşa, Fitnat Hanım ve Haşmet'in nüktedan söyleyiş, hikmetli şiirler oluşturma gibi meziyetlerinin olması ve bu ekibin de merkez şahsiyetinin Koca Râgıb Paşa olması dönemin sanat çevresinde büyük bir şöhret kazanmalarına imkân sağlamıştır.

Bu çalışmada, üç çağdaş ve dost şair olan Koca Râgıb Paşa, Fitnat Hanım ve Haşmet divanlarında yer alan değerli taşlar tespit edilerek bu taşlar etrafında oluşmuş inanışlar ve bunların şiire yansımaları örnek beyitlerle açıklanmaya çalışılacaktır. Değerli taşlarla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında tarih alanında Sema Arslan (2021) tarafından "Mezopotamya'da Değerli Taşlar ve Kullanım Alanları" adlı bir doktora tezi, Uğur Arabacı (2022) tarafından ise "Orta Çağ İslam Dünyasında Değerli Taşlar: İnci, Mercan, Yâkût, Yeşim Taşı, Fildişi, Safir" adlı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu çalışmalarda taşların çıkarıldıkları bölgeler, değerleri, kullanım alanları ve tarihî süreçte toplum hayatındaki yerleri hakkında bilgi verilmiş, alanları gereği edebî metinler bağlamında bir inceleme yapılmamıştır. Klasik Türk edebiyatı alanında ise Yeliz Toprak (2017) tarafından "Kanûnî Devri İhtişamının Divan Şiirine Yansıması Hayâlî, Bâkî Ve Taşlıcalı Yahyâ Divanlarında Değerli Taşlar" isimli; Meryem Yılmaz (2008) tarafından ise "XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri'nde Değerli Taşlar" isimli birer yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışmalarda zikredilen dönemlerde yaşamış olan şairlerin divanlarında geçen değerli taşlar tespit edilmiş ve ilgili beyitler açıklanarak bu taşların klasik şiirde ne şekilde kullanıldıkları verilmiştir. Görüldüğü üzere bu çalışmalar XVI. ve XVII. yüzyılda yaşamış bazı şairlerin divanları üzerine yapılmış olup XVIII. yüzyıl ile ilgili özellikle değerli taşlar üzerine yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Değerli taşların XVIII. yüzyıl klasik Türk şiirindeki kullanımına örnek teşkil etmesi için ise mezkûr yüzyılda yaşamış bütün şairlerin divanlarının taranması çok daha hacimli bir çalışmanın konusu olacağından bu makalede, aralarında dostane bir ilişki bulunan ve edebî

yönden birbirleriyle etkileşim içerisinde bulunan Koca Râgıb Paşa, Fıtnat Hanım ve Haşmet divanları seçilmiştir.

Divanlarda Yer Alan Değerli Taşlar

Taş, insanoğlunun varoluşundan beri mücevher yapımından inşaat malzemesine; şifaî özelliklerinden kutsallık atfedilmesine kadar çeşitli alanlarda kendisine kullanım alanı bulmuştur. Tarih boyunca Mısır, Akad, Sümer, Babil vb. uygarlıklarda, Yunan kültüründe, İslam medeniyetinde hem maddi hem de manevi olarak değerini korumuştur. Türk tarihinde İslamiyet'in kabulünden önceki dönemlerde "yada"(yağmur, yat) taşı destanlara, efsanelere konu olmuştur. Taşlar hakkında, Türk tarihinde hastalıklara şifa, çocuk doğurmak, dilek ve adak, kar ve yağmur yağdırma gibi bereket verme inanışları hâkimdir (Tanyu, 1968: 34). İslamiyet'in kabulüyle de kimi taşların kutsallığına inanılmıştır. Bütün Müslümanların kutsallığına inandığı Hacer-i Esved İslam medeniyetinde önemli bir yere sahiptir. Tavafın başlangıç ve bitiş noktalarının işareti olan Hacer-i Esved, Hz. Muhammed'in hakemliğini gerektiren bir hadisede de yer almıştır. Şeytan taşlanarak Allah'ın buyruklarının yerine getirildiği, O'nun yolundan gidildiği bir Müslümanlık nişanesi olarak görülmektedir (Tanyu, 1968: 172).

Değerli taşlar, bilimsel metinlerden edebî metinlere kadar geniş bir yelpazede manzum ve mensur yazı türlerinde kendine yer edinmiştir. Edebî sanat çerçevesi içindeki metinlerde teşbih, istiare, telmih, hüsn-i talil vb. edebî sanatlar kullanılarak anlatımı daha etkili ve güzel kılmak konusunda önemli bir rol oynamıştır (Kutlar, 2005: 1).

Billûr

Arapça kökenli bir kelime olan "billûr", Farsçada " bilûr" adını alarak parlak, şeffaf, temiz ve saf kristal cam anlamlarıyla bilinmektedir (Devellioğlu, 2012: 119). Klasik Türk şiirinde genellikle âşığın gözyaşları parlak ve şeffaf olması yönüyle; sevgilinin de teni beyaz, pürüzsüz ve temiz olması bakımından billûra teşbih edilir. Aşağıdaki beyitte Fıtnat Hanım bu genel teamüle uygun bir şekilde sevgilinin bembeyaz baldırını billûra benzetmektedir. Sevgilinin teni o denli parlak, pürüzsüz ve beyazdır ki bir billûr gibi parlamaktadır. Onun parıltısını görenler güneş ışığı zannetmektedirler:

Olinca âteşin efsân tutdı 'âlemi nûrı
Şu'â'-ı mihr zann itdi görenler sâk-ı billûrı

(Fıtnat Hanım, m.8)

(Senin ateşin saçılınca nûrı âlemi sardı; billûr baldırını görenler güneş ışığı zannettiler.)

Bir başka beytinde Fıtnat Hanım sâkînin la'l renkli dudağından sarhoş olduğu için onun sunduğu billûr kadehteki şarabı istemez:

Neylerüz sâkî şarâb-ı sâgar-ı billûruñı
Câm-ı la'lüñle senüñ mestâne olmışlardanuz

(Fıtnat Hanım, G.20/3)

(Saki billûr kadehteki şarabı ne yaparız, biz zaten senin kırmızı dudağının kadehinden sarhoş olmuşuz.)

Haşmet'e ait olan aşağıdaki beyitte ise Fıtnat Hanım'inkine benzer bir kullanım söz konusudur. Şair, billûru parlak olması yönüyle kadehin bir niteliği olarak ele almıştır. Billûr kadeh içerisindeki yakut (kırmızı) renkli şarabı görünce sevgilinin dudaklarının yansıması sanmıştır:

Leblerin aks etdi sandım sâkiyâ yâkûtveş
Sırçalı bir bâde gördüm sâgar-ı billûrda

(Haşmet, G. 208/5)

(Ey Saki! Billûr kadehte sırçalı bir bade görünce yakut gibi olan dudağın yansıması sandım.)

Klasik Türk edebiyatında daha çok sevgilinin duruluğuna, temizliğine, parlak tenine atfedilen bu özellik Râgıb Paşa'nın beytinde Fıtnat Hanım'dan farklı olarak hikemî bir özellik kazanmıştır. Beyitte kendisini olduğundan farklı göstermeye çalışan yetersiz kişilere dair tariz söz konusudur. Billûr burada değerli eşya özelliği dışında temizliği ve saflığı sembolize ederek soyut anlamda kullanılmıştır. Şaire göre hüner sahibi bazı insanlar billûr kadeh gibi saf ve temiz görünmeye çalışsalar da ayıpları ve kusurları o billûru çatlatır ve tıpkı şarabın çatlak kadehten sızdığı gibi ayıpları ve kusurları da o çatlaklarından sızır, âşikâr olur:

Pür-hüner olsa da mânend-i şikâf-ı billûr
Kişi setr eyleyemez ayb-ı denâet görünür

(Koca Râgıb Paşa, G.37/6)

(Kişi hüner sahibi olsa da çatlak billûr (kadeh) gibi ayıbını ve kusurunu gizleyemez.)

Bir başka beytinde şair sevgilinin beyaz parlak bedenini billûra benzetmektedir. Ancak bir ramazaniyeden alınan bu beyitte iftar vakti şair sevgilinin billûr bedeninden ziyâde gümüş nargileyi arzulamaktadır:

Hoş gelür dilber-i billûr-beden vaslından
Vakt-ı iftâre gelen nârgil-i sîm-endâm

(Koca Râgıb Paşa, K3/9)

(İftar vakti gelen gümüş nargile billûr bedenli dilbere kavuşmaktan daha hoş gelir.)

Cevher

Arapça kökenli bir isim olan cevher sözlüklerde maya, öz; sıklıkla da elmas, değerli taş anlamlarıyla kullanılır. Çoğulu cevâhir olan cevher, gevher, güher ve mücevher isimleriyle de kullanılmaktadır. Edebî terim olarak ise sadece noktalı harfler hesap edilerek ve ebced hesabı ile yazılan, sıklıkla manzum bir tarih açıklaması içeren; felsefi terim olarak ise kendi başına var olan ve gerçekleşmesi için başka bir nesneye ihtiyaç duymayan demektir.

Ayrıca, Horasan ve Şam'da eski zamanlarda üretilen kılıçların demirlerinde ortaya çıkan siyah ve beyaz dalgalı benekler ve çizgiler, ustalık düzeyi hakkında bir gösterge olarak kabul edilirdi (Devellioğlu, 2012: 155). Güher sözcüğü de "gevher" sözcüğünün Farsça muhaffefi olan bir isimdir (Devellioğlu, 2012:341). Mücevher sözcüğü ise cevher ile süslenmiş, elmaslı anlamının yanı sıra güzel sanatlar terimi olarak geometrik süsleme motifi manalarında kullanılmaktadır (Devellioğlu, 2012: 823).

Değerli taş, gevher, mücevher manalarıyla kullanılan cevher ve mücevher Klasik Türk edebiyatında çokça kullanılan meşhur taşlar arasındadır. Klasik Türk şiirinde göze çekilen sürme cevher olarak ve genellikle de sevgilinin ağız ve dudağı olarak anılır. Sevgiliye kavuşma çabasıyla âşığın gönlüne teşbih edilir. Şairin gözyaşı, vuslat çabası uğruna ağlayışları, yağmur taneleri, sevgilin teri yine mücevhere teşbih edilir. İnanışa göre cennet de cevherle dolu olması bakımından zaman zaman şiirlerde anılmıştır (Pala, 2004: 90).

Klasik Türk edebiyatında sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan dişleri beyaz, parlak ve sıra sıra olması bakımından inciye benzetilir. Tasavvura göre sevgilinin dişleri inci, ağız da o incileri saklayan hazinedir. Sevgili tebessüm ettiğinde hazineye benzeyen ağız açılır ve inci gibi olan dişleri görünür. Bu yönüyle sevgilinin dişleri ve ağız değerli bir cevherdir. Aşağıdaki beyitten de anlaşılacağı üzere değerli bir hazineye işaret eden cevher sevgilinin eşi benzeri olmayan güzelliğiyle özdeşleştirilmiştir. Gönül, sevgilinin ağızındaki sırlardan haberdar olmak isteyip ona sorunca sevgili bu soruyu küçük bir tebessümle karşılamış ve o eşsiz mücevher güzelliğindeki parlak, beyaz dişleri görünmüştür:

Gönül dil-dâra esrâr-ı dendânından haber sormuş

Tebessüm eyleyüp bir gevher-i nâ-yâb göstermiş

(Fitnat Hanım, G.25/2)

(Gönül, sevgilinin dişlerinin sırlarından haberdar olmak istemiş; sevgili de tebessüm ederek benzersiz cevherlerini göstermiş.)

Râgıb Paşa'nın kendisinden övgüyle bahsettiği aşağıdaki beytinde ise kendi sözlerini birer mücevhere benzettiği görülmektedir. Herkesin kendi gibi şiir söyleyemeyeceğini de belirten şaire göre, sevgilinin üstün güzellik unsurlarını herkes anlatmak ister ama kimse o güzelliği tasvir etmek için kendisinin mücevher kıymetindeki sözlerini bulamaz, kullanamaz. Hikemî bir bakış açısına sahip olan beyitte herkesin her işte başarılı olamayacağı söylenmektedir.

İster ammâ leb ü dendânuñı vasf eyleye yar

Bahr-ı endîşede herkes dürr ü gevher bulamaz

(Koca Râgıb Paşa, G.82/5)

(Sevgilinin dudağını ve dişlerini tasvir etmek ister ancak düşünce denizinde herkes inci ve cevher bulamaz.)

Râgıb Paşa'nın yukarıdaki beytine paralel olarak Haşmet'in de sözcükleri yani şiiri cevhere benzettiği görülmektedir. Ancak Haşmet burada kendi şiirini değil kasidesini sunduğu kişiyi yani memduhunu övmektedir. Şair, bahariyesinde belirttiği gibi kaleminden dökülen vecizeleri ve hikmetleri cevhere benzetmiştir. Öyle ki onun kaleminden dökülen her bir sözcük hikmet bulutundan yağın mücevher yağmurları gibidir:

Nefha-i nâtıkası revnak-ı eşcâr-ı merâm
Reşha-i kilk-i teri ebr-i güher-zây-ı hikem

(Haşmet, K.17/23)

(Sözlerindeki esinti, arzu ağaçlarının parlaklığı; taze kaleminden akan damlaları cevher saçan hikmet bulutudur.)

Tasavvuf anlayışına göre “cevher-i asli”, “cevher-i zat” ifadeleri ile insana yaradılışı sırasında Allah tarafından yerleştirilen özü belirtir (Uludağ, 2001: 116). Araz ise kendi başına var olamayan ve varlığı başka bir şeye bağlı olan durum ve özellik için kullanılan bir terimdir. (Pala, 2004: 25). Araz geçici, cevher ise kalıcıdır. Tasavvufta cevher Allah'tır, O'nun dışındaki her şey ise arazdır. Örneğin toprağın var olabilmesi için başka bir şeye ihtiyacı yoktur, bu nedenle toprak bir cevherdir. Rengi ise arazdır çünkü çeşitlilik arz eder (Pala, 2004: 89-90). Kendi başına bulunan ve varlığı başka bir şeye muhtaç olmayan öz varlığa cevher denilmektedir. Elmas bir cevher onun parlaklığı ve sertliği ise araz olarak kabul edilir. Asıl olan öz yani elmas olmasa onun parlaklığının ve sertliğinin bir manası kalmayacaktı (Şentürk, 2017: 401). Hikemî anlayışla ele alınan Haşmet'in aşağıdaki beytinde, kişinin cevheri pahalı, süslü şeylerde değil insanın kendi özünde arayarak vahdete erişeceği ve tek gerçek cevhere ulaşacağı üzerinde durulmaktadır. Hakikate ulaşmak ancak insanın kendi içindeki cevhere erişmesiyle mümkündür:

Zîb ü zîverde degil cevher-i zâtım Haşmet
Çekemem ârıza-ı sıkletini a'râzın

(Haşmet, G.152/5)

(Ey Haşmet! Benim zatımın cevheri (özü) güzellikte ve süste değil, arazın sıkıntısını, ağırlığını çekemem.)

Koca Râgıb Paşa da aşağıdaki beytinde cevheri tasavvufi zeminde ele alarak vahdete erişme konusunda sebeplerin sadece vesile olduğunu asıl fiili gerçekleştirenin, buna izin verenin ise yüce Allah olduğunu belirtmektedir.

Kâbiliyyetdir eyleyen güher
Katre-i feyz-i Hak kuvâ iledir

(Koca Râgıb Paşa, G.65/6)

(Gühere kabiliyet veren Hakk'ın feyzinin katresidir, cevher eyleyen de kabiliyettir.)

Fıtnat Hanım ise dünyanın geçici olduğunu dünyayla alakalı süs, ziynet, makam, mevki gibi metaların da itibar getirmeyeceğini

söylemektedir. Esas olan ise kişinin âlim, ârif olması ve hakkı bilmesidir. Bilginin saf mücevheriyle süslenen kişi asıl itibarı elde eder:

Fıtnatâ ârâyiş-i dünyâyâ itmez i'tibâr

Gevher-i pâk-i ma'ârifle o kim zînetlenür

(Fıtnat Hanım, G.12/6)

(Ey Fıtnat! İlimin temiz cevheriyle süslenen kimse dünyanın süsüne itibar etmez.)

Dür

Dür, inci anlamına gelmektedir ve lü'lü', le'âl, mürvârîd, le'âl, le'âlf gibi isimlerle de karşılanmaktadır. İstiridyelerin içinde meydana gelen parlak, katı, sadefli yapısıyla dikkat çeken inci yuvarlak veya armut şekillidir. Doğal bir şekilde oluşan incileri, inci midyesi ve çeşitli türleri olan istiridyeler üretir. İstiridyenin açılıp kapanan kabuklarına da sadef adı verilir. İncinin oluşum süresi ortalama altı yıldır (Kocabaş, 2006: 129-130). Değerli incinin oluşumu istiridyenin kabuğunun iç yüzeyini kaplayan sadefin parlak, saf ve düzgün bir yapıda olmasına bağlıdır (Ünalın, 2008: 58).

Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen birkaç değerli taştan biri olan inci Hadis-i Şeriflerde cennetle bağdaştırılmıştır. Kenarları inci olan ırmak yatakları, inciden yapılmış köşk ve saray betimlemeleri vardır (Kocabaş, 2006: 131).

Klasik Türk edebiyatında, büyüklüğü ve parlaklığıyla öne çıkan inci, sevgilinin dişlerine ve terine, vuslata; âşığın gözyaşlarına; şairin şiirine ve güzel söze benzetmelik olarak kullanılmaktadır. Rivayete göre, sadef nisanda sahile çıkar ve midyeye benzeyen kabuğunu açar, o esnada yağın nisan yağmuru karnına düşer ve sadef denize geri dönermiş. Karnında bu tuzlu su acı verici bir duruma dönüşünce, bu ızdıraptan kurtulabilmek için sıvı salgılamaya başlamış. Bu sıvılar donarak birbirlerine yapışır sonuçta inci oluşmuş. Sadefteki iki yağmur tanesinden fazlasını yuttuğunda inci küçük olurmuş. En değerli inci ise büyük ve yuvarlak tek bir inciden ibaret olanıymış. "Dür-i dâne", "dür-i galtân", "yek-dâne", "dür-i şehvâr" gibi isimlerle bilinen bu inci aslında en değerli olanıymış. En değerli incilerin Aden'den çıkarıldığı söylenirmiş, bu nedenle Aden ismi eserlerde sık sık anılmıştır. "Dür-i Aden" gibi ifadelerle "dür" kelimesi kullanılır. "Dür-i yetîm" ifadesi, sadefteki tek inciye göndermedir. "Kâinatın incisi" tabiri ise Peygamber Efendimiz için kullanılır (Pala, 2004: 126).

Sağlığa etkisi de fazlaca olan incinin inme ve nezleyi önlediği; göz ağrısına deva olduğu inancı vardır. Dövülmüş incinin göze çekilmesi göz kuruluşunu, yanmasını ve batmasını engeller. Sirke ile karıştırıp sürülmesiyle de abraş hastalığına iyi geldiği öne sürülür (Kutlar, 2005: 64).

Klasik Türk şiirinde âşık sevgilinin hasretinden, vuslata erememesinden dolayı bîtab düşmüş hâldedir. Bu nedenle de derin kederler içindedir. Ümitsizlik denizinin içinde kaybolmuş hâldedir. Haşmet de aşağıdaki beyitte kendini ümitsizlik denizindeki bir dalgıca benzetmiştir. Çevresindeki insanlardan ümit dolu sözler duyması da âşığa inci gibi değerli

gelmektedir. Âşığın içine su serpen bu sözler inciye benzetilmiştir. İnci aşağıdaki beyitte değerli bir meta yerine âşığın içindeki sıkıntıyı alan şifalı sözler olarak ele alınmıştır:

Gavvâs-ı bahr-ı ye'se olur dürr-i şâh-vâr

Feyz-i dehenle nutk-ı dürer-bâr-ı tesliyet

(Haşmet, G.28/2)

(İnsanlara teselli vermek için konuşanlar ağzındaki feyizle ümitsizlik denizinin dalgıcına değerli inciler ikram ederler.)

Deniz-inci ilişkisi Fıtnat Hanım'ın bir beytinde de görülür. Denizlerin bereket sembolünün inci, dağların bereket sembolünün ise cevherler olduğuna inanılır. Şair, memduhunu överek, onun meziyetlerini denizdeki inci ve mücevhere benzetmiştir. Mübalağa sanatını kullanarak bu bereket sembolleriyile anlatım daha da kuvvetlendirilmiştir.

Gevher-i maden-i hilâfetsün

Dürr-i deryâ-yı cûd u re'fetsün

(Fıtnat Hanım, M.5)

(Hilafetin kaynağı olan cevhersin, cömertlik ve merhamet denizinin incisisin.)

Koca Râğb Paşa, ait aşağıdaki beyitte memduhunu cesaret, merhamet ve kahramanlık gibi değerler yönünden övmüştür. Memduhun güzel özellikleri denizdeki inci tanesiyle benzerlik kurularak verilmiştir.

Dürr-i bahr-ı şecâ'at gevher-i zer-efser-i himmet

Fürûğ-ı mihr-i devlet evc-i bahtun mâh-ı rahşânı

(Koca Râğb Paşa, K.2/24)

(Sen yiğitlik denizinin incisi, çalışkanlığın altın taçlı cevherisin, devlet güneşinin ışığı bahtın doruğunun parlak ayı (gibi)sin.)

Klasik Türk şiirinde sadece memduhu överken değil şairlerin fahiye yazarken de inciye teşbihlerde bulunduğu görülmektedir. Haşmet'e ait aşağıdaki beyitte şair kendini överek yazdığı şiirlerin inci ve cevher gibi değerli olduğunu belirtir. Nasıl ki inci ve mücevherler ipe dizilip güzel ve görkemli bir hâl alıyorsa yazdığı şiirlerdeki kelimelerin de ipe dizilmiş inciler gibi albeniye sahip olduğuna işaret etmektedir:

Kim görse o incü gibi manzûme-i tâbın

Târ-ı nighin rişte-i dürr ü güher eyler

(Haşmet, K.7/33)

(O inci gibi parlayan şiirini kim görse bakışındaki karanlığı (ipliği), inci ve cevher ipliği(ne çevirir) yapar.)

Taranan divanlarda incinin sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilişkilendirildiği de görülür. Âşığı mest eden unsurlardan olan sevgilinin dişleri renginden, parlaklığından, şeklinden ve sıra sıra dizilişinden ötürü inciye teşbih edilir. Fıtnat Hanım'a ait beyitte de sevgilinin dudakları kutuya

teşbih edilince dişler de o mücevher kutusunun içindeki iri taneli incilere benzetilmiştir.

Leb-i hoygerdesinden seyr idüp dendânını yâruñ
Kıyâs itdüm dür-i şehvârdur dürc-i mücevherde

(Fitnat Hanım, G. 54/4)

(Sevgilinin terlemiş dudağından inci gibi dişlerini seyredip (onları) mücevher kutusundaki iri taneli incilerle kıyasladım.)

İnci-deniz ilişkisi içerisinde ele alınan beyitlerde tasavvufi yönü ağır basanlar da görülmektedir. Şiirinde âlim ve ârif arasındaki farka değinen Haşmet, irfan sahibi olmanın araştırma soruşturma yoluyla olmayacağını; yalnızca arınma ve sezgi gücüyle irfan denizine dalarak hakikate ulaşılacağını belirtmektedir. Beyitte hakikat içeren bilgi inciye benzetilmektedir:

Cüst u cû eyleme şeh-râh-ı seyâhatde abes
Bahr-ı irfânı ara dürr-i hakikat bulasın

(Haşmet, G.158/6)

(Seyahatin ana yolunda arayıp sormak, araştırma yapmak abestir, hakikat incisi bulmak için irfan denizini aramak lazım.)

Fitnat Hanım'a ait aşağıdaki beyitte "dürr-i kemal" terkihiyle olgunluk inci kadar değerli görülmüştür. İnsanın olgunluk incisine erişmesinin ancak içsel olarak kendisini geliştirmesiyle mümkün olacağı anlatılır. Asıl önemli olan kişinin irfan sahibi olmak için uğraşmasıdır. Onun dışındakiler dünya malı olarak görülür ve değersizdir:

Zâtuñ dür-i kemâl ile tezyîne eyle sa'y
Yohsa libâs-ı devlet ile i'tinâ 'abes

(Fitnat Hanım, G.7/2)

(Kendini olgunluk incisi ile süslemeye çalış, yoksa devlet elbisesine özenmek abestir.)

Haşmet'in bir diğer beytinde ise incinin nisan yağmurlarıyla oluşumuna telmih yapılmıştır. Sevgilinin dişi, beyazlığı ve büyüklüğü sebebiyle inciye teşbih edilmiştir. Âşık sevgilinin hayaliyle öyle bir âh etmiştir ki gönlündeki aşk ateşinin dumanları bu âh ile gökyüzüne ulaşmış ve kara kara bulutlar oluşturmuştur. Felek de bu bulutlardan incinin oluşumunu sağlayan nisan yağmurlarını yağdırmıştır:

Hayâl-i dürr-i dendâniyla gönlüm âh ettikçe
Felek cem' eyledi dūd-ı dilimden ebr-i nîsânı

(Haşmet, G.246/53)

(Sevgilinin inci gibi olan dişlerinin hayaliyle gönlüm âh ettikçe felek nisan bulutlarını gönlümün dumanından topladı.)

Elmas

Yunanca bir isim olan elmas, değerli taş anlamına gelir. Mecazi anlamda kullanımı ise pek sevgili, değerli manalarına gelmektedir (Devellioğlu, 2012: 245). Pala'ya göre ise elmas, aslı maden kömürü olan, pek değerli bir cevherdir. Camı kesebilen tek maden olan elmas, madenler içerisinde en sert yapıda olandır. Bu derece sert yapıda olmasına rağmen sadece kurşun ile kesilebilir. Bu durum, kötülüğe karşı iyilikle teşbih edilir. Dış etkenlere karşı dayanıklılığı ile ünlü olan bu maden mühür, yüzük vb. üzerine yazı kazınan eşyaların imalatında kullanılır (Pala, 2004: 137).

Eski zamanlarda tıp bilgilerine göre zehirli olduğunu bildikleri elmas kırıntılarını ölmek için kullanırlarmış. Rivayete göre de Peygamber Efendimizin torunu Hz. Hasan'ın elmas tozuyla zehirlendiği söylenir. Bunun yanı sıra elmas kırıntılarının kolay erimemesi sebebiyle yaraya dökülmesi acının devam etmesini aşkın da sebatını temsil eder. Atlar ciride alıştırılırken üzengi yaralarına elmas kırıntıları konularak terbiye edilirmiş. Bu yönüyle klasik Türk şiirinde de kendine yer bulan elmas bir mücevher, bir değerli taş olarak anılır ve âşığın yarasına serpilir (Pala, 2004: 137).

Rivayetlere göre sağlık üzerinde olumlu etkisi oldukça fazla olan elmas mesanedeki kumu yok etmesinden, sara nöbetlerini bitirmesine, cüzamdan, melankoli hastalığını iyileştirmesine kadar pek çok hastalığa iyi gelmektedir (Kutlar,2005: 62). Ayrıca savaşlarda koruyucu olduğuna da inanılan bu taş, 12. yüzyıldan beri tılsım olarak kullanılmakta, sert olması yönüyle yenilmezlik gücü verdiği inaniilmektedir (Kocabaş, 2006: 110).

Fıtnat Hanım aşağıdaki beytinde elmasın namı duyulmadığı hâlde bütün cevherlerden daha değerli olduğunu dile getirmektedir. Şaire göre şöhret bir değer ölçüsü değildir. Elmas diğer değerli taşlara oranla daha az şöhreti olsa da en az onlar kadar hatta onlardan daha fazla değer arz etmektedir. Klasik Türk şiirinde sevgilinin değeri elmasla bir tutulur. Sevgili de âşık için elmas kadar kıymet arz etmektedir:

Mu'teberdür saf gevher dehrde nâ-kâm iken

Her güherden kadri elmâsuñ füzûn bî-nâm iken

(Fıtnat Hanım, G.42/1)

(Saf cevher dünyada muradına eremediğinde itibar sahibidir, elmasın kadri henüz bilinmiyorken her mücevherden daha büyüktür.)

Fıtnat Hanım bir başka beytinde sevgilinin yüzünü tasvir ederken onu değerli taşlara benzetmiştir. Sevgilinin çenesi parlak rengi ve hatlarının keskinliği sebebiyle elmasa benzerken inci dişler, yakut dudaklar, zümrüt ayva tüyleri ile sevgili bir mücevher madenini andırmaktadır:

Zümürürd hat zekan elmâs u leb yâkût u dür dendân

Bulınmaz genc-i hüsn-i dil-ber âsâ pür-güher bir kân

(Fıtnat Hanım, Müf.6)

(Sevgilinin ayva tüyleri zümrüt, çenesi elmas, dudakları yakut, dişleri incidir; sevgilinin güzellik hazinesi gibi mücevher dolu bir maden bulunmaz.)

Sevgilinin eşsiz güzelliğinin anlatıldığı diğer bir beyit de Haşmet'e aittir. Şair bu beyitte elması keskinliği ve sertliği yönüyle ele almıştır. Elmas şekillendirilmek için tıraş edilirken etrafa minik parçaları sıçrar ve ışıltılı bir görüntü ortaya çıkar. Şair, gül yüzlü sevgilisinin ışıltısını da bu tıraş edilen elmasın saçtığı ışıltılara benzetmektedir:

Âsâr-ı çiçek eyledi gül-berg-i izârın

Elmâs-ı terâşîde gibi şa'sa'a-pervâz

(Haşmet, G.109/2)

(Gül yaprağına benzeyen yanağın tıraş edilen elmas gibi etrafa parıltılar saçarak çiçek eserleri yaptı.)

Haşmet yukarıdaki beyte benzer şekilde başka bir beytinde elması yine sertliği sebebiyle ele almıştır. Elmas çok değerli bir taştır ancak çok sert olduğu için üzerine mühür kazınamaz. Taş kalpli, gaddar yöneticilerin mühür sahibi, makam mevki sahibi olabileceği fakat halkın sevgisini kazanamayacağı elmas-mühür ilişkisi üzerinden anlatılmaktadır:

Olur nâm-âverân pertev-fürûz-ı devlete gâlib

Nigîn-i elmâs olursa safhada hâtem yerin tutmaz

(Haşmet, G.95/3)

(Nam salmış, meşhur kişiler devletin nur saçanlarına galip olurlar çünkü elmas mühür olduğunda mühür yerini tutmaz.)

Hikemî bir tarzda yazılan aşağıdaki beyitte ise Koca Râgıb Paşa, saf bir maden olan elmasla temiz ve iyi huylara sahip insan arasında benzerlik kurmuştur. Elmas burada güzel maneviyatı, temizliği simgelemektedir. Mihenk taşı gibi sert olsa da elmasın değerli olduğu ve değerine yakışır yerde kullanıldığı üzerinde durulan beyitte özü temiz ve saf olan kişinin bir başkasının kusurunu aramadığı, başkasının açığını kollamadığı da belirtilmektedir:

Kimûñ ki cevheri saf olsa 'ayb-bîn olmaz

Görür mi kimse hiç elmâsı kim miheklilik ider

(Koca Râgıb Paşa, G.52/6)

(Kimin özü temiz olursa kusur gören olmaz, hiç kimse elmasın mihenk taşı olmaya kalkıştığını görmüş müdür?)

Fîrûze

Arapça bir isim olan fîrûze taşı Farsça "pîrûze" kelimesinden alınmış olup "Nişabur'da çıkan açık mavi renkli ve değerli bir yüzük taşı" (Devellioğlu, 2012:308) manasına gelmektedir. Yüzük taşı gibi süs eşyalarının yapımında kullanılan bu taş, gök rengiyle ilişkilendirilir. Klasik Türk şiirinde rengi dolayısıyla ağaç yaprakları ve sevgilinin hattı bu taşta

benzetilmektedir (Pala, 2004: 158). Ömrü uzattığına, padişahın hışmından koruduğuna, bu taşa bakan kişinin neşesinin ve mutluluğunun bol olacağına, kâbuslardan koruduğuna dair de inanışlar vardır (Kutlar, 2005: 65).

Methiye bölümünden alınan aşağıdaki beyitte Haşmet, yazı yazarken kullanılan firûze taşından yapılan ve içerisine mürekkep konulan hokkaları anlatmaktadır. Kişinin keremini anlatmak için onun kadrinin divitine ancak firûzeden yapılmış ve feleğin yıldızlarla süslenmiş gökyüzüne benzeyen hokkanın yakışacağını belirtir.

Ol rakam-senc-i mekârim ki devât-ı kadrinin
Hokka-i firûzesi gerdûn-ı encüm-zîveri
(Haşmet, K.11/23)

(Keremlerin, cömertliğin değerini bilen ki onun kadrinin, divitinin firûzeden yapılmış hokkası (onun) yıldızlarla süslü feleğidir.)

Bir başka beyitte memduhuna karşı tüm iyi dileklerini sunan Haşmet, gökyüzünü rengi dolayısıyla mavi bir firûzeye benzetmiştir:

Pâdişâh-ı âlemin Hak ede zât-ı ekremin
Baht-ı firûz ile dâ'im kürsî-i firûzede
(Haşmet, T.2/1)

(Allah, en cömert olan âlemlerin padişahını iyi (mutlu) talihi ile firûze renkli gökyüzünde daim eylesin.)

Haşmet, ilkbaharın gelişini anlattığı aşağıdaki beyitte, yağmurun yağışını tasvir etmektedir. Şair, beyitte yağmur suyunu gül suyuna; gökyüzünü ise mavi rengi münasebetiyle firûzeden yapılmış bir gülsuyu kabına benzetmiştir:

Her reg-i berg-i gül-i terden olup âb revân
Döndü firûze gül-âbdâna bu çerh-i târem
(Haşmet, K.17/5)

(Her taze gül yaprağının damarından su akar, bu gök kubbe, firûze renkli gül suyu kabına döndü.)

Râgıb Paşa'nın aşağıdaki beytinde firûze yine mavi rengi yönüyle öne çıkmış, itibar ve büyüklük meclisinin kızıl renkli kadehini felek, ünvan kilerinde bulunan firûze renkli bir kâseye çevirmiştir:

Şafak-ter cür'a'-i mînâ-yı bezm-i câh ü iclâli
Felek yek kâse-i firûze-i kilâr- 'üvânı
(Koca Râgıb Paşa, K. 2/31)

(İtibar ve büyüklük meclisinin kadehindeki son yudum şarabın safaktan daha kızıl (rengini) felek, ünvan kilerinde firûze bir kâse eyler.)

La'l

La'l, Arapça bir isimdir ve "al; kırmızı ve değerli bir süs taşı; dudak" (Devellioğlu, 2012: 623) manalarına gelir. Arap literatüründe "Balhaş"

olarak da bilinir. Bazı kaynaklarda, Bedahşân taşının, Süheyl yıldızından yansıyan ışığın etkisiyle la'l taşının oluşumunda rol oynadığından söz edilir. Bedahşân civarındaki büyük bir deprem sonrasında dağlar yarıldığında ortaya çıkmış olması sebebiyle, bulunduğu bölgenin adını alarak "la'l-i Bedahşân" olarak anılmıştır. Kızıl, sarı, zeberced (zümrüt) ve benefş olmak üzere dört rengi mevcuttur. Bunların içerisinde kızıl renkli olan en değerli olup bunun da kendi içerisinde on bir farklı çeşidi vardır (Kutlar, 2005: 229-230). Bir diğer rivayete göre ise la'l madeni beyaz renkte çıkarıldıktan sonra kanlı taze çiğere batırılarak güneşin altında kızartılmış (Onay, 2009: 308). La'l, kemerlerden küpelere, yüzüklerden gerdanlıklara, kadehlerden cilt kapaklarına kadar çeşitli eşyaların süslenmesinde kullanılmıştır. Klasik Türk edebiyatında, sevgilinin dudağı, âşığın gözü ve gözyaşları genellikle bu taşla benzetilir. Değerli bir taş olması bakımından şairler kendi yazdıkları şiirleri la'le eş değer görürler (Pala, 2004: 284).

Klasik Türk şiirinde la'l, renk ortaklığı sebebiyle sevgilinin dudağına ve şaraba benzetilmiştir. Haşmet de aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağını rengi dolayısıyla la'le teşbih etmiştir. Âşığın tek hayali sevgilisiyle vuslata ermek ve onun dudaklarını öperek şarap içip neşelenmektir:

La'l-i nâbın emelim nûş-ı şarâb eyleyelim

Devlet-i vuslata bî-neş'e taleb-kâr olamam

(Haşmet, G.171/2)

(Vuslat saadetine neşesiz bir şekilde istekli olamam, saf la'lini (la'l renkli dudağını) emip şarap içelim veya arzum saf kırmızı dudağıdır.)

La'l taşının kırmızı renkli olması münasebetiyle şarap arasında benzerlik ilişkisi kurulduğu da görülür. Beyitte Haşmet, erguvan renkli şarap kadehinde oluşan kabarcıklar ile uçuk arasında benzerlik ilişkisi kurar. Sevgilinin la'l gibi kırmızı dudakları, uçuk ve şarap arasında renk yönünden ilişki kurulmuştur. Şair sevgilinin dudağının değerli olması yönüyle ve kırmızı olması bakımından la'l taşına benzetmiştir:

Değil tebhâle la'linde nigâh-ı hâhişim kaldı

Habâb-ı şevk-bahş-âsâ şarâb-ı erguvân üzre

(Haşmet, K.8/29)

(Sevgilinin la'linde (kırmızı dudaklarında) görünen uçuk değil, erguvan renkli şarapta görünen şevk veren kabarcıktır. Arzu eden bakışlarım onun dudaklarında kaldı.)

Sevgilinin dudağının rengi ile la'l arasında renk açısından kurulan benzerlik Râgıb Paşa'nın beytinde de görülür. Beyitte sevgilinin meyi hem içmeyeceğine yemin etmesi hem de kadehi dudağına götürdüğü belirtiliyor. Sevgilinin âşığı tuzağa düşürmeye çalıştığı üzerinde duruluyor:

Terk-i mül için virdi kasem la'line ol şûh

Râgıb ne mekîndir içilür böyle mey andı

(Koca Râgıb Paşa, G.160/5)

(O sevgili şarabı bırakmak için yemin verdi, Râgıb nasıl tuzağa düşer, böyle mey andı mı içilir?)

Şarap-la'l-dudak üçlemesinin renk ve kıymet ifade etmesinin örneğini Fıtnat Hanım'ın beytinde de görmek mümkündür. La'lin konu edildiği beyitlerde kadeh ve şaraba da sıkça yer verildiği görülür. Rengi ve parıltısı bakımından aralarında ilişki kurulur. Sevgilinin meclise gelmesiyle meclisin de tadı tuzu yerine gelmiş ve âşığın gönlü şenlenmiştir. Şair, kadehin içindeki şarap ile sevgilinin kırmızı dudağı arasında benzerlik kurmuştur:

Çâşnî-bahş oldu kân-ı melâhat bezme çün
Sâgar-ı mey 'aks-i la'liyle nemekdân oldu hep

(Fıtnat Hanım, G.4/4)

(O güzellik kaynağı olan sevgili meclise tat, tuz verince la'l gibi kırmızı dudağının yansımasıyla şarap kadehi lezzet veren tuzluk oldu.)

Âşık sevgiliyle vuslata eremediği için kendisini ölü gibi hissetmektedir. Onu bu durumdan kurtarıp ona yaşama sevinci veren ise sevgilinin dudağını öpme hayalidir. Sevgilinin kırmızı dudağı âşık için la'l taşı gibi değerlidir. Aşağıdaki beyitte ölümsüzlüğe işaret etmesi yönüyle sevgilinin la'l renkli dudakları ile âb-ı hayât arasındaki ilişki işaret edilmiştir:

Firâk-ı hecrin ile mürde-i gam olmuş iken
Hayâl-i buse-i la'linle tâze cân buldum

(Fıtnat Hanım, G.41/3)

(Ben ayrılığın verdiği sayıklamalarla ölmüş iken, senin kırmızı dudağını öpme hayali ile yeniden can buldum.)

Kur'ân-ı Kerim'in yazma nüshalarında secavend adı verilen okuma tarzına uygun tenvinler kırmızı mürekkeple yazılırdı (Kurnaz, 2009: 359). Haşmet de bir beytinde sevgilinin dudağını kırmızı tenvine benzetmiştir, küçük ağzını ise nun harfinin noktasına teşbih etmiştir:

Dü la'lin safha-i hüsnünde tenvîne müdânîdir
Derûnunda dehân-ı nâzükün nûn-ı nihânîdir

(Haşmet, G.56/1)

(İki dudağın güzelliğinin sayfası üzerine kırmızı mürekkeple yazılmış tenvine benzer, nazik ağzının içinde bir nun harfi gizlidir.)

Eskiden resmî işlemlerde fermanlar, mektuplar bir kese içinde gönderilir, bu kesenin ağzı da gönderilen kişinin dışında kimse açmasını diye mühürlenirmiş. Haşmet, sevgilinin dudakları ile mühür arasında ilişki kurmuştur. Sevgilinin konuşup şikâyet etmemesini ağzının la'l dudaklarıyla mühürlenmiş olmasına bağlamaktadır:

Bûse-i la'li tutar ancak dehân-ı şekveyi
Mûm-ı surh ile mühürlenmekdedir mektûblar

(Haşmet, G.48/2)

(Sevgilinin kırmızı dudakındaki buse şikâyet eden ağzı ancak tutmaktadır, mektuplar kırmızı mum ile mühürlenmektedir.)

La'l ve gonca ilişkisi rengi münasebetiyle şiirlerde yer alır. Râgıb Paşa bu ilişkiyi sevgilinin kırmızı dudakına hasret kalıp gam çeken âşık üzerinden ele almıştır. Yukarıda yer alan Haşmet'e ait beyitteki gibi Râgıb Paşa da mühür ile ilişki kurmuştur. Âşık sevgiliyle vuslata eremediği için sevgilinin kırmızı dudakından mahrum kalmış ve gam çekmeye alışmıştır. Beyitte sevgilinin dudak, rengi münasebetiyle mührü benzetilmiştir:

Kaldı naks-ı hâtem-i la'lûñ dil-i gam-pîşede

Gonce-i terdir ko açılsun derûn-ı şîşede

(Koca Râgıb Paşa, G.142/1)

(Kırmızı dudakının mührünün eksikliği gam çekmeyi âdet edinmiş gönülde kaldı, taze goncadır o şişenin içinde bırak açılsın.)

Mînâ

Farsça bir isim olan mînâ; mine, billûr, şişe, şarap şişesi, cam anlamlarına gelir (Devellioğlu, 2012: 755). Yakut, zümrüt ve diğer cevherlere benzetilerek üretilen mînâ renkli cam anlamı dışında şarap şişesi, kadehle ilişkili olarak şarap; mavi rengi münasebetiyle damla, gökyüzü; ayna; süslemek, yeşil cevher gibi kinaye yoluyla anlamlar kazanmıştır. Çeşitli renkleri olan bu camın en değerlisi yeşil olanıdır. Bu sebeple zümrüde benzer. Mînâdan üretilen kadeh, şişe, kemer, takı, toka, yüzük, küpe vb. eşyalar değerli taşlarla bezendir. Bu münasebetledir ki değerli taşlarla anılır. Kuyumcular tarafından Frengistan'dan getirilen mînâ halk dilindeki adıyla mine, lacivert renkli sırçadır. Bir müddet sonra rengi siyaha dönüşür. Hadra adı verilen ve firûzeye benzetilerek elde edilen mînâ-yı asemm ve mînâ-yı Süleymânî gibi çeşitlerinin de olduğu bilinir (Kutlar, 2005: 387-389).

Klasik Türk şiirinde sıklıkla şarap şişesi, kadeh manasıyla kullanılan mînâ, rengi, parlaklığı ve şeffaflığı ile ele alınır. Koca Râgıb Paşa'nın aşağıdaki beytinde gerçek anlamıyla kullanılan mînâ, camdan yapılmış şarap şişesinin rengine ve parlaklığına işaret eder. Şair, şarap şişesinin çıkardığı sesi ise hüsn-i talil sanatıyla şarabın özelliklerinden, aşktan bahsetmesine bağlamıştır. Bülbül öterken gülün güzelliklerinden bahseder ve güle karşı olan aşkını anlatır; şarap şişesi de mecliste gül renkli şarabın niteliklerini anlatır:

Ser-âgâz eyledikçe bahse bülbül revnak-ı gülden

Bezmdde kulkul-ı mînâ mülün keyfiyyetin söyler

(Koca Râgıb Paşa, G.39/2)

(Bülbül, gülün parlaklığından bahsetmeye başlayınca, billûr camdan yapılmış şarap şişesinin şıkırtısı da mecliste şarabın niteliklerini anlatır.)

Mînânın gerçek anlamda kullanımına Haşmet'in beytinde de rastlanmaktadır. Kadehin parlaklığına değinilerek şarap, kadeh ve şişenin dolup taşıp dökülmesiyle bir döngü anlatılır. Beyitte bu döngü ebediyen

devam edecek ve âşık sevgiliyi sevmekten hiç usanmayacaktır. Tasavvufi açıdan ele alındığında ise devr-i daim düşüncesini çağrıştırmaktadır:

Bu bezm-i neş'e-fürûzun usûl-i devriyle

Şarâb u sâgar u mînâ tolar taşar boşalır

(Haşmet, G.50/2)

(Neşe ile parlayan bu meclisin devir kurallarına göre şarap, kadeh ve şişe dolar, taşar, boşalır.)

Râgıb Paşa'nın beytinde mînâ, gerden kelimesiyle tamlama kurarak sevgilinin parlak ve beyaz tenine çağrışım yapmıştır. Sevgilinin beyaz gerdanına düşen kıvrıkcık siyah zülfü; rengi bakımından geceleri açan ve güzel kokan şebboy çiçeğine ve rengi, kıvrımlı şekli ve güzel kokusu ile sümbüle benzemektedir:

Gerden-i mînâsı üzre zülfi gûyâ ol bütüñ

Bâğ-ı hüsnüñ sünbüliyâ deste-i şebbûsıdır

(Koca Râgıb Paşa, G.54/2)

(Sevgilinin parlak gerdanının üzerinde saçı sanki güzellik bağının sünbülü şebboy destesidir.)

Yakut

Arapça bir isim olan yakutun sarı, kırmızı ve gök rengi olmak üzere üç rengi vardır. Bunlardan en değerlisi nar gibi olan ve yakut-ı rummânî olarak da bilinen kırmızı renkte olanıdır. Yiyecek olarak tüketildiğinde kalbe iyi geldiği düşünüldüğünden "yâkût-ı müferrih" denilen bir şerbet yapılmıştır. Klasik Türk edebiyatında la'l ile aynı özellikleri taşıyan yakut sevgilinin dudağına, aşk acısıyla ağlayan âşığın kızarmış gözlerine ve kanlı gözyaşlarına teşbih edilir. Ziyet eşyası olarak da kullanılan yakut küpe, yüzük, gerdanlık, hokka gibi eşya yapımında kullanılır. Kırmızı renkte olması ve değerli olması nedeniyle ele alınır. Şiirlerde şarap da rengi dolayısıyla yakuta benzetilmiştir (Pala, 2004: 479). Yakutun sarı renkte olanının veba hastalığına şifa olduğu inancı da vardır (Kutlar, 2005: 63). Az bulunması, değerli olması nedeniyle Peygamber Efendimize övgü olarak ithaf edilmiştir (Akdeniz ve Avcı, 2017: 25).

Fitnat Hanım aşağıdaki beytinde yüzüğün yapımında yakutun kullanıldığını söylemektedir. Bu yüzükler cevher kutusunun içinde düşünülür. Sevgilinin ayva tüyleri yeni çıkmaya başlamıştır, şair bu durumu mühür kutuya yeni konulmasıyla birlikte anlatmıştır. Yakut ve hat (sevgilinin ayva tüyleri) arasında ilişki kurularak ayva tüyleri dudağı çevreleyen yüzük, mühür olarak ele alınmıştır:

Geldi ey dil hat-ı gird-i leb-i cânâna henûz

Kondı ol hâtem-i yâkût nigîn-dâna henûz

(Fitnat Hanım, G.24/1)

(Ey gönül! Sevgilinin dudağının kenarındaki ayva tüyleri yeni oluştu, yakut mührü yüzük kutusuna yeni konuldu.)

Haşmet ise kırmızı renkli olması münasebetiyle yakut taşını sevgilinin dudağına ve kadehteki şaraba teşbih etmektedir. Şair, billûr kadehin içinde sırçalı şarabı görünce sevgilinin yakut renkli dudaklarının aksi sanmıştır:

Leblerin aks etdi sandım sâkiyâ yâkûtves

Sırçalı bir bâde gördüm sâgar-ı billûrda

(Haşmet, G.208/5)

(Ey saki! Parlak kadehte sırçalı bir bade görünce yakut gibi kırmızı olan dudakların aksetti sandım.)

Koca Râgıb Paşa ise aşağıdaki beyitte sevgilinin hasretinden döktüğü kanlı gözyaşlarını yakut kırıntılarına teşbih etmektedir. Gözyaşları genel olarak şekli ve şeffaflığı nedeniyle inciye benzetilir ancak şair, sevgiliye duyduğu özlemle o denli yanmaktadır ki bu şeffaf gözyaşları bile nar renkli yakutlara dönüşmüştür. O kadar çok ağlamıştır ki âşık artık kanlı gözyaşları dökmektedir:

Rîzân oluyor dür yirine rîze-i yâkût

Bak âteşime hasret ile çeşm-i terimden

(Râgıb G 125/2)

(Bak ateşime (yanışıma) ki hasret ile alayan gözümde inci yerine yakut kırıntıları akıyor.)

Zümürüd

Arapça bir isim olan zümürüd, mecazen yeşil renk anlamına gelir (Devellioğlu, 2012: 1392). Pek değerli yeşil renkli bir taş çeşidi olan zümrüt taşıyla ilgili pek çok rivayet vardır. Eski zamanlarda insanları zehirli bir hayvan soktuğunda ezilerek toz hâline getirilen zümrüt panzehir olarak kullanılmış. Sara hastaları, zümürdü yanlarında bulundurlarsa nöbet geçirmezlermiş. Akrep, yılan gibi zehirli hayvanlar zümrüt taşıyan kişinin yanına yaklaşamazmış. Mısır'ın yakınlarında (Günbed-i Hirman), Fireng diyarındaki dağlık kesimlerde elde edilen zümrüt taşının, engerek yılanının gözüne tutulduğunda yılanın gözünü patlatacak kadar güçlü bir etki yarattığına inanılmış (Kutlar, 2005: 64). Zorlu bir doğum geçiren kadın sağ uyluğuna zümrüt bağladığında doğumu kolay geçermiş. İranlı tüccarların bu taşın satışını artırmak için böyle iddialarda bulunduğu düşünülür. Bunların yanı sıra rengi açısından bir ihtişamı olduğu ve ziynet eşyası olarak kullanıldığı bilgisi yaygındır (Pala, 2004: 495-496). Tasavvufta, varlığın sebebi olan akıl açısından ve bizzat kendisi olarak iki ihtimal bulunduğundan dolayı, bu duruma "külli nefis" adı verilmiştir (Uludağ, 2001: 390).

Haşmet aşağıdaki beyitte gözünün sürmesi kara bahtının dumanından olsaydı zümürdün yılan gözüne ettiği tesiri göreceğini söylemektedir. Rakibin yılanı benzetildiği beyitte kara bahtlı âşık sevgiliye kavuşamamaktadır. O kara baht gözüne sürme olsaydı rakiplerin de sevgilinin zümrüt renkli ayva tüylerinden gözlerinin patladığını görebilirdi:

Zümürüd çeşm-i mâra etdigi kârı görürlerdi

Olaydı kuhl-ı dîde dûde-i baht-ı siyâhımdan

(Haşmet, G.192/3)

(Kara bahtımın dumanı keşke gözlerimin sürmesi olsaydı. Zümrüdün yılanın gözüne ettiği işi görürlerdi.)

Yine yılan ve zümrüt arasındaki ilişkiyi ele alan Haşmet, bu kez kendi nefsinin bir yılanla benzetilmektedir. Sevgilinin ayva tüyleri rengi dolayısıyla genellikle zümrüde benzetilir. Şair de zümrüde benzediği ayva tüyleri nedeniyle yılanla benzeyen nefsinin ona yaklaşmadığını, zümrütle kaplı gardana sarılmadığını belirtmektedir:

Ejder-i nefse zümürüddür o hatt-ı sebz-reng

Pek sarılmaz mârveş dil gerden-i hat-âvere

(Haşmet, G.225/3)

(Gönül sakalı yeni terleyen gardana yılan gibi pek sarılmaz (çünkü) nefis ejderine o yeşil renkli ayva tüyü zümrüttür.)

Fıtnat Hanım ise sevgilinin eşsiz güzelliğini betimlemek için sevgilinin dudağını yakuta, dudağının çevresindeki ayva tüylerini de zümrüde benzetmiştir. Bu şekliyle sevgilinin ağzı zümrütle süslenmiş bir mücevher kutusu içerisindeki saf yakuttur. Sevgiliye dair her uzuv ve unsur değerli taşlara benzetilerek sevgili mübalağalı bir anlatımla yüceltilmiştir:

Leb-i la'lün görenler hatt-ı sebziyle sanur cânâ

Zümürüdden nigîndân içre yâkût-ı musaffâdur

(Fıtnat Hanım, K.4/26)

(Sevgilinin kırmızı dudağını görenler yeşil çizgiler sanır, zümrütten yüzük kutusunun içinde temiz, saf yakut vardır.)

Aşağıda Koca Râgıb Paşa, Haşmet ve Fıtnat Hanım divanlarında değerli taşların kaç adet kullanıldığını, gerçek anlamda kullanımlarının yanı sıra benzetmelik ve müstear olarak kullanıldıkları öğeleri de gösteren tablo verilmiştir.

Tablo 1

Divanlarda Yer Alan Değerli Taşların Kullanım Sıklığı ve Benzetmelik-Müstear Olarak Kullanıldıkları Öğeler

Şairler	KOCA RÂGIB PAŞA	HAŞMET	FITNAT HANIM
Taşlar			
Billûr	2	4	3
Benzetmelik ve Müstear Olarak Kullanıldığı Öğeler	Kadeh(1), Beden(1)	Kadeh(1), Gerdan(3)	Kadeh(1), Baldır(1), Pencere(1)
Cevher/Gevher/Güher/Mücevher	20	71	33

Benzetmelik ve Müstear Olarak Kullanıldığı Ögeler	Şiir(6), Ayna(1),Öz(3), Memduh(3), Mücevher(7)	Şiir(10), Şebnem(1), Gözyaşı(1), Kadeh(1), Namus(2), Öz(5), Sevgili(5), Mana(3), Hakikat(4),Çömlek(1), Lütuf(12), Mücevher(18), Feyz(4),Gönül(4)	Şiir(9), Diş(3), Bilgi(4), Vuslat(1), Lütuf(5), Bilgi(3),Gönül(2), Mücevher(6)
Elmas	1	6	2
Benzetmelik ve Müstear Olarak Kullanıldığı Ögeler	Maneviyat(1)	Yanak(3),Yüz(1), Mühür(1), Mücevher(1)	Mücevher(1), Çene(1)
Fîrûze	1	3	-
Benzetmelik ve Müstear Olarak Kullanıldığı Ögeler	Kase(1)	Hokka(1), Gökyüzü(1), Gül Suyu Kabı(1)	-
Dür/ Le'al/ Lü'lü'	10	27	23
Benzetmelik ve Müstear Olarak Kullanıldığı Ögeler	Gözyaşı(1), Diş(1),Memduh(2), Şiir(3), Mana(2),Bilgi(1)	Diş(1),Şiir(7), Yıldız(1), Şebnem(1), Gözyaşı(1) Gönül(1), Bilgi(4),Memduh(3) Vefa(1), Lütuf(3), Mana(2), Mücevher(3)	Diş(5), Mana(3),Memduh(3) , Şiir(5),Lütuf(2), Bilgi(4), Şebnem(1)
La'l	11	12	10
Benzetmelik ve Müstear Olarak Kullanıldığı Ögeler	Dudak(6),Şarap(3), Mühür(1), Yüzüktaşı(1)	Dudak(9), Şarap(2), Mücevher(1)	Dudak(10)
Mînâ	8	12	1
Benzetmelik ve Müstear Olarak Kullanıldığı Ögeler	Şarap Şişesi(2), Şarap(1), Gerdan(2), Gonca(1),Felek(2)	Felek(5), Şarap Şişesi (2),Şarap(2) Kadeh(2), Gömlek(1)	Şarap Şişesi(1)
Yakut	3	4	3
Benzetmelik ve Müstear Olarak Kullanıldığı Ögeler	Gözyaşı(1), Dudak(2)	Dudak(1), Şarap(1), Gözyaşı(1), Şiir(1)	Dudak(1), Gözyaşı(1), Mühür(1)
Zümürüd	-	2	2
Benzetmelik ve Müstear	-	Ayva Tüyü(2)	Ayva Tüyü(2)

Olarak Kullanıldığı Ögeler			
----------------------------------	--	--	--

Sonuç

Klasik Türk edebiyatının zengin dünyasında, sadece kelimelerin değil, aynı zamanda sembollerin ve imgelerin de derin anlamlar taşıdığı bilinmektedir. Bu sembollerden biri de değerli taşlardır. Şairlerin divanlarında sıkça karşılaştığımız bu taşlar, şiirlerin dokusuna derinlik katan ve okuyucuya farklı katmanlarda anlamlar sunan unsurlardır. Yapılan bu çalışmada 18. yüzyıl şairlerinden Haşmet, Koca Râgıb Paşa ve Fıtnat Hanım'ın divanlarında yer alan değerli taşlar incelenmiştir.

Aralarında dostane bir ilişki bulunan bu üç şairin divanlarında değerli taş olarak addedilen billûr, cevher, elmas, firûze, inci, la'l, mînâ, yakut ve zümrüt olduğu tespit edilmiştir. Şairler, bu taşları gerçek anlamlarında kadeh, mühür, hokka gibi nesnelere veya yüzük, küpe gibi mücevherler olarak zikretmişlerdir. Ancak özellikle mecazî anlamlarda, sevgiliye ait güzellik unsurlarını ifade ederken bu taşlardan sıkça istifade etmişlerdir. Klasik Türk şiirindeki teamüle uygun şekilde sevgilinin beyaz ve parlak vücudunu billûra, elmasa ve mînâyâ benzetirken dişlerini inciye, kırmızı dudaklarını la'le ve yakuta; ayva tüylerini ise zümrüde benzetmişlerdir. Sevgiliyi başlı başına bir mücevher kutusu olarak tasavvur etmişlerdir. Bunun yanı sıra âşığın kanlı gözyaşlarını yakuta benzeten şairler cevheri ise âşığın gönlüne benzetmişlerdir. Sevgili ve âşığın özellikleri dışında ise firûzeyi genel olarak rengi dolayısıyla gökyüzüne teşbih etmiş; billûru saflık ve temizliğin sembolü olarak ele almışlar; cevheri ise çoğu zaman kendi şiirlerini ve memduhlarını tasvir ederken kullanmışlardır. Elması sertliği ve üzerine mühür kazınmaması özelliği ile ele alan şairler bu yönüyle (onu) taş kalpli gaddar insanlara benzetmişlerdir. İnciyi de genel olarak kendi şiirlerine ve memduhlarının özelliklerine teşbih eden şairler la'l ve yakut ile şarap arasında ise renkleri dolayısıyla sıkça ilişki kurmuşlardır. Değerli taşların divanlarda yer alma oranlarına bakıldığında ise Haşmet'in Fıtnat Hanım ve Koca Râgıb Paşa'ya göre taşları şiirlerinde daha fazla kullandığı görülmektedir.

Çalışmada üç çağdaş şair üzerinden örneklendirilmesi yapılmış olan klasik Türk edebiyatında değerli taşların gerek gerçek anlamlarıyla gerekse de çeşitli edebî sanatlar kullanılarak mecazî anlamda sıkça kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle bu taşlar etrafında şekillenen inançlara ve insan sağlığına etkilerine sık sık yapılan atıflar bu taşların toplumsal rolünü ve taşlarla ilişkilendirilen kültürel öğeleri gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Akdeniz, S. - Avcı, T. (2017). *Hazreti peygamber'i sanatla anlamak*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Sakarya Kitaplığı Yayınları.
- Akün, Ö. F. (1996). Fitnat Hanım. *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, 39-46, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arabacı, U. (2022). *Orta çağ İslam dünyasında değerli taşlar: İnci, mercan, yâkût, yeşim taşı, fildişi, safir*. Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Arslan, S. (2021). *Mezopotamya'da değerli taşlar ve kullanım alanları*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Çeçen, H. (1996). *Fitnat Hanım hayatı, sanatı ve divanı (inceleme-metin)*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Demirbağ, Ö. (1999). *Koca Râgıb Paşa ve Divan-ı Râgıb*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Günönü Önel, C. (2024). *Üç çağdaş şair: Haşmet, Koca Râgıb Paşa ve Fitnat Hanım divanlarında değerli taşlar ve madenler*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kılıç, Ö. S. (2016). XVIII. yüzyılda bir edebî muhit olarak Koca Râgıb Paşa konağı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(4), 147-158.
- Kocabaş, H. (2006). *Şifalı taşlarla sağlıklı yaşam*. İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Kutlar, F. S. (2005). *Klâsik dönem metinlerinde değerli taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme*. Ankara: Öncü Kitap.
- Kutlar, F. S. (2005). La'l. *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C. 4, 229-230, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mengi, M. (2005). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mermer, A. vd. (2018). *Eski Türk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı divan şiiri sözlüğü Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*. İstanbul: H Yayınları.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2017). Cevher. *Osmanlı şiiri kılavuzu*, C. 2, 401-402, İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.
- Tanyu, H. (1968). *Türklerde taşla ilgili inançlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Toprak, Y. (2017). *Kanûnî devri ihtişamının divan şiirine yansıması (Hayâlî, Bâkî ve Taşlıcalı Yahyâ divanlarında değerli taşlar)*. Mersin: Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Uludağ, S. (2001). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kocabalı Yayınevi.

Ünalın, S. (2008). *Değerli taşlar şifalı yönleri ve kullanım alanları*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.

Yılmaz, M. (2008). *XVII. yüzyıl klasik Türk şiiri'nde değerli Taşlar*. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Elektronik Kaynaklar

Arslan, M. - Aksoyak, İ. H. (2018). *Haşmet divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (Erişim: 15. 08. 2024)

Extended Summary

Since the existence of mankind, stones have found various applications, from jewelry making to being used as construction materials, and from being attributed healing properties to being considered sacred. Throughout history, in civilizations such as Egypt, Akkad, Sumer, Babylon, Greek culture, and Islamic civilization, stones have maintained their value both materially and spiritually. In Turkish history, before the acceptance of Islam, stones like the "yada" stone were the subject of epics and legends. Beliefs in stones granting blessings, such as healing diseases, aiding in childbirth, fulfilling wishes and vows, and bringing snow and rain, have been prevalent. With the acceptance of Islam, some stones were also believed to have sacred qualities. The Black Stone, believed by all Muslims to be sacred, holds significant importance in Islamic civilization. The Black Stone, marking the starting and ending points of Tawaf, was also involved in an event that required the arbitration of Prophet Muhammad. Stoning the devil is seen as a symbol of adhering to Allah's commandments and following His path in Islam.

Precious stones have found their place in a wide range of poetic and prose genres, from scientific texts to literary works. Within the framework of literary arts, figures of speech such as simile, metaphor, allusion, and euphony have played an important role in making expression more effective and beautiful, as well as being used in their literal meanings.

The subject of this study is the precious stones mentioned in the divans of Haşmet, Koca Râğib Pasha, and Fitnat Hanım, representatives of the 18th century who had a close friendship among them. The 18th century, generally a period of various upheavals in the geography of the Ottoman Empire, began with the signing of the Treaty of Passarowitz, known as the period of pleasure and luxury, the Tulip Era, and gave way to political turmoil with the Patrona Halil Rebellion. Despite the social, political, and economic upheavals of this century, literary development continued, and even the cadre of poets reached its peak during this period. Koca Râğib Pasha, one of the statesmen of the century, came among the most important poets of the century after Nedim and Şeyh Galip. Fitnat Hanım, known as the greatest female poet of the period, and Haşmet, known for his satire, also stood out among the prominent figures of this period. Koca Râğib Pasha gained fame not only as a statesman but also for creating a literary environment in his mansion. This mansion became a place frequently visited by the poets of that period, where friendships with Haşmet and Fitnat Hanım flourished. The witty style and profound poetry displayed by Koca Râğib Pasha together with Fitnat Hanım and Haşmet enabled this trio to gain great fame within the literary circle.

In the divans of these three poets, precious stones such as crystal, jewel, diamond, turquoise, pearl, ruby, coral, sapphire, and emerald have been identified. The poets mentioned these stones either as objects such as cups, seals, or tobacco boxes, or as jewelry such as rings or earrings. However, especially in metaphorical meanings, they often used these stones when expressing beauty-related elements belonging to the beloved. In accordance with the tradition in classical Turkish poetry, they likened the beloved's white and bright body to

crystal, diamond, and coral, their teeth to pearls, their red lips to tulips and rubies, and their quince-like hair to emerald. They envisioned the beloved as a jewel box in themselves. Additionally, while poets likened the beloved's bloody tears to rubies and compared the essence to the lover's heart, they often used the jewel to describe their own poetry and beloveds. Poets who depicted diamonds as unyielding and unable to be sealed compared this aspect to cruel-hearted people. They generally associated pearls with their own poetry and the characteristics of their beloveds, while they frequently established a relationship between rubies and corals and wine due to their colors. When looking at the rates of precious stones in the divans, it is seen that Haşmet used stones more in his poems compared to Fitnat Hanım and Koca Râgıb Pasha.

It is known in classical Turkish literature, exemplified through three contemporary poets, that precious stones are frequently used both in their real meanings and metaphorically using various literary arts. Especially the references made to beliefs and their effects on human health around these stones reveal the social role of these stones and the cultural elements associated with them.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu. Evrak Tarih ve Sayısı: 24.10.2024-303474/Ankara Hacı Bayram Veli University Ethics Commission. Document Date and Number: Ankara Hacı Bayram Veli University Ethics Commission. Document Date and Number: October 24, 2024-303474

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.*

Yazarın Notu/Author's Note: Bu makalede Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış olan "Üç Çağdaş Şair: Haşmet, Koca Râgıb Paşa Ve Fitnat Hanım Divanlarında Değerli Taşlar ve Madenler" isimli yüksek lisans tezinden faydalanılmıştır. / *In this article, the master's thesis titled "Three Contemporary Poets: Precious Stones and Metals in the Divans of Haşmet, Koca Râgıb Paşa and Fitnat Hanım" at Gaziantep University, Institute of Social Sciences.*

Katkı Oranı Beyanı/Author Contributions: Her iki yazar da makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır. / *Both authors contributed equally to the article.*